

El *terminus augustalis* de Montornès: noves dades epigràfiques

Treballs

Ramon Jàrraga
Isabel Rodà

Universitat Autònoma de Barcelona

CIRCUMSTÀNCIES DE LA TROBALLA

El monument epigràfic del qual ens ocuparem en aquestes planes fou trobat cap al 1976 en el curs de les obres de la fàbrica Eaton Lívia SA¹ (Polígon Congost, Montornès del Vallès), vora del riu Congost que dista uns 80 metres de la fàbrica, que delimita amb l'antic camí de l'Arrabal a can Parellada, el camí de Montmeló i l'A-7. Afortunadament, els encarregats de l'obra i els responsables de l'empresa, atesa la singularitat de la troballa, varen decidir preservar les peces del monument en una àrea enjardinada de

la mateixa empresa. El fet que es trobessin a l'interior d'un espai particular, propietat de l'empresa esmentada (Eaton Lívia SA), va possibilitar que en el decurs de més de vint anys no es conegués l'existència d'aquesta inscripció en l'àmbit de la recerca; volem deixar ben palès que el desconeixement d'aquesta inscripció al llarg de tot aquest temps no es deu a cap voluntat de l'empresa d'ocultar la troballa, sinó senzillament al fet que, per la seva ubicació en una zona privada, no podia, com és lògic, ésser detectada per investigadors i visitants que, en un principi, no tenien per què accedir-hi.

¹ Agraïm molt sincerament les informacions i gentil acollida que ens dispensà la Sra. Consuelo Gómez de l'empresa Eaton Lívia SA.

Al principi de 1998, el Sr. Francisco José Hernández², durant una visita a l'empresa per motius laborals, es va adonar de l'existència de la inscripció i va demanar autorització per fotografiar-la, cosa que li va ser amablement concedida. A partir d'aquí es possibilita el coneixement de la peça en l'àmbit administratiu i acadèmic. Cal destacar la diligència del Servei d'Arqueologia de la Direcció General de Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya, mitjançant la feina eficaç de la Sra. Araceli Martín, l'arqueòloga territorial. També la preocupació per la conservació de la peça per part del Museu de Granollers, que ha possibilitat la publicació d'aquest primer estudi, per part dels ajuntaments de Montornès i de Montmeló, així com per part de l'empresa Eaton Livia SA, la qual ha facilitat en tot moment tant l'accés a les restes del monument per a la seva documentació, com les tasques de trasllat i preservació.

El director general de Patrimoni Cultural, segons Resolució de 10-VII-98, va autoritzar el dipòsit provisional del monument epigràfic a la galeria de Can Xeracan de Montornès del Vallès³; abans del seu trasllat es procedirà a la consolidació d'alguns punts febles de la superfície de la inscripció a càrrec de tècnics del Servei de Restauració de Béns Mobles de la Generalitat de Catalunya.

EL MONUMENT EPIGRÀFIC

El monument és trencat en dos blocs de gres que encaixen, amb un coronament motllurat treballat en un bloc independent que ara té una coloració diferent, segurament a causa de les condicions circumstancials del seu sepeli (fig. 1-5). La part posterior està tan sols grollerament devastada, per la qual cosa sembla que hauria anat adossada a alguna altra estructura; aquesta frontalitat del monument sembla també adir-se amb el coronament motllurat que acaba en un *pulvium*, a la manera d'un altar, però en aquest cas la cara anterior correspondria al rotllo, llis i sense restes de treball, amb fulles imbricades (fig. 1-2).

Mides:

bloc a: 73-56 màx. x 86 x 43 cm (fig. 3-5).

bloc b: 61-42 x 85 x 41 cm (fig. 1)

bloc c: (coronament): 37 x 103 x 53 cm (fig. 1-2)

El text es troba a la cara frontal i lateral esquerre del bloc *a*.

Alçada de les lletres:

frontal: ?; 8-7,8 cm

lateral: 7,2-6,6 cm

Interlineacions:

frontal: 1,3; 56 cm

lateral: 2,5-2; 55 cm

Frontal: TERMIN[VS]

• • •
AVGVSTALIS

Lateral esquerre: [- - -]++[- - -]

NE N SIVM

Lletres capitals quadrades amb *M* de traços divergents, *V* dissimètriques, *S* anguloses, *T* amb reforços oblics al traç horitzontal, *R* de cua recta, *G* amb apèndix recte i molt tancada.

Sembla que el monument es conserva sencer; amb el bloc *b*, anepígraf, que devia suportar l'*a* amb el text inscrit i, al damunt, el coronament motllurat (bloc *c*).

El gres es troba malmès, amb cops diversos i signes de desgast; es conserva la caixa de grípia a la part superior del bloc *a* (fig. 6). Ha saltat, doncs, part de la línia 1 de la cara frontal, que cal consolidar.

Al lateral dret del bloc *a* es deu haver perdut el text perquè mesura com a màxim 53 cm d'alçada, mentre que la interlineació inferior del lateral esquerre mesura 55 cm. Per tant, hem de suposar que malauradament hem perdut només per uns 2 cm el text del costat dret, que cal suposar que devia acabar també en *-nensium* o en *-nesium* amb una simplificació vulgar del grup *NS*, que no és insòlita a l'epigrafia de Catalunya⁴.

Amb totes aquestes característiques, la interpretació i la cronologia del monument són ben clares: es tracta d'un terme augustal de delimitació del territori de dues ciutats, la paleografia del qual corrobora la seva datació en temps d'August.

² Agraïm al senyor Francisco José Hernández, afeccionat a l'arqueologia i bon coneixedor del país, la seva amical col·laboració en haver localitzat la inscripció i haver-nos-ho comunicat puntualment.

³ Cf., per exemple, *El 9 Nou* de 28-IX-1998.

⁴ Cf., a tall d'exemple, *IRC IV*, 26.

Ara bé: quins podrien ésser els habitants de les ciutats esmentats a banda i banda del *terminus*? Pensem que el *-nensium* final de la cara esquerra del bloc *a* podria correspondre a un topònim d'entre cinc i set lletres més, o bé *Iluronensium* o bé *Baetulonensium*, si pensem en les comunitats de l'altra banda de la serralada Litoral; en principi, exclouríem *Barcinonensium* puix que els seus límits territorials costaners tenien el seu confí al riu Besòs i a l'ager del municipi de *Baetulo* (Badalona); de tota manera, cal deixar la porta oberta a una delimitació paral·lela a la serralada Litoral i no pas només nord-sud, la qual cosa podria fer pensar en una delimitació entre els territoris de *Barcino* i *Baetulo*, o de *Baetulo* i *Iluro*. L'especificació *Baetulonensium* podria tenir força versemblança si tenim en compte la seva proximitat i la relació existent entre Montmeló i el camí procedent de la costa, segons els arguments que desenvoluparem a l'apartat següent.

En canvi, si imaginem que el text final *-nensium* es refereix als habitants d'una ciutat de més al nord, hi ha només dues possibilitats: *Lauronensium* o *Ausonensium*, si bé tindríem, tal vegada, un topònim massa curt, d'entre quatre i cinc lletres davant de *-nesium*; a tall d'hipòtesi, potser podríem suposar que un dels dos pogués correspondre al text del lateral dret, ara desaparegut. En el primer cas, encara no sabem res de la possible entitat urbana de *Lauro*, si bé estudis recents han demostrat que la *Lauro* emissora de monedes ibèriques s'ha de situar a l'actual Llerona i que també es pot proposar de reubicar en aquesta àrea el *vinum Lauronense*, esmentat per Plini el Vell i que s'exportava en àmfores Dressel 2-4 a Itàlia a finals de

Figura 1. Els blocs *b* i *c* del *terminus Augustalis* que corresponen a la part anepígrafa i al coronament motllurat.

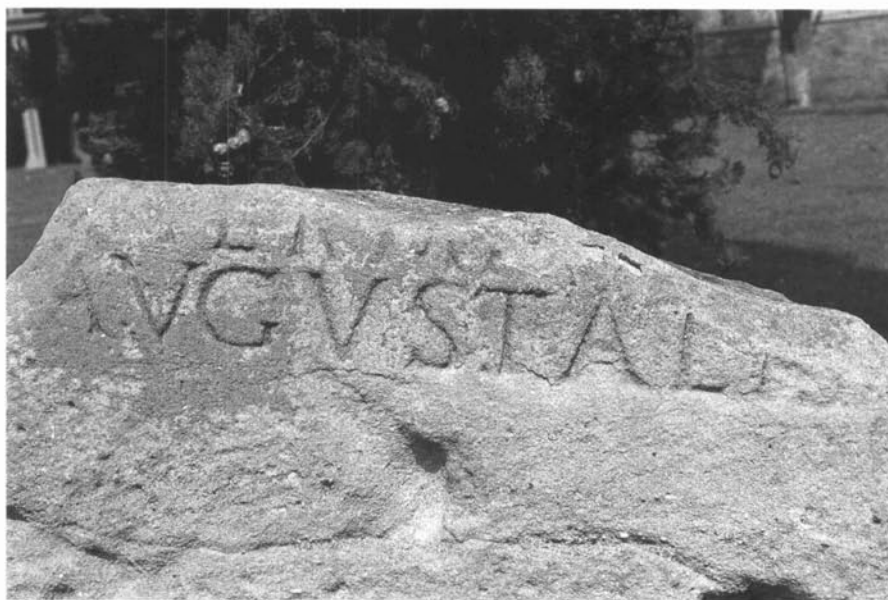
Figura 2. Detall del coronament (bloc *c*).

Figura 3. El bloc a amb les seves dues cares inscrites.

Figura 4. Cara frontal del bloc a amb el text *TERMINVS AVGVSTALIS*.

l'època julioclàudia i durant la flàvia⁵. La segona possibilitat seria pensar en la delimitació territorial de la ciutat d'*Auso* (Vic), l'aspecte monumental i epigràfic de la qual ens és força més conegut, si bé calen encara moltes recerques futures per arribar a conèixer millor la seva etapa fundacional.

El *terminus augustalis* que estem analitzant constitueix ara com ara un *unicum* dintre de l'epigrafia romana de Catalunya i omple un buit quant a troballes d'inscripcions a la zona⁶; el seu context històric ha de situar-se en la remodelació global començada per August, i inspirada per Agripa, després de la segona campanya de les guerres càntabres, i acaba l'any 19 a. de C., moment en què es funda *Barcino*, es reestructura la Via Augusta amb el traçat del seu tram costaner i la construcció de grans obres, com és el cas del pont del Diable (Martorell-Castellbisbal); en aquestes obres públiques no foren alienes les legions IV, VI i X⁷. El monument epigràfic que ara ens ocupa ens evidencia que també es procedí en aquesta època a la delimitació exacta dels territoris dependents de les ciutats.

Ara bé, si d'una banda aquest terme encaixa sense problemes en la fase històrica a la qual correspon, la mutilació del text ens deixa sense conèixer la identitat de les comunitats que delimitava; el *-ne(n)sium* final n'exclou algunes, com *Aquicaldensium* o *Egarensium*, però obre la porta a

5 L'estudi complet de M.J.M. LLORENS i P.P. RIPOLLÉS ha donat la raó a la hipòtesi tradicional formulada per J. ESTRADA i L. VILLARONGA l'any 1967. Cf. M.J.M. LLORENS-P.P. RIPOLLÉS: *Les encunyacions ibèriques de Lauro, Estudis de Granollers i del Vallès Oriental* 7, Granollers 1998, esp. p. 31-34 per a la qüestió del vi lauronense, tractat també recentment per R. Pascual, «La Lauro vinícola», *De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de Hispania romana. Homenatge a Josep Estrada i Garriga, Itaca*, annexos 1, Barcelona 1998, p. 477-484; cf. a més, l'article històric de J. ESTRADA-L. VILLARONGA, «La 'Lauro' monetat y el hallazgo de Cánoves», *Ampurias* XXIX (1967), p. 135-194.

6 Cf. IRC i Mayer, M.; Rodà, I.: *La romanització del Vallès segons l'epigrafia*, Sabadell, 1984.

7 Hem tractat d'aquest programa reestructurador a I. RODÀ, «El papel de Agripa en la trama urbana de la Hispania augustea», *Los orígenes de la ciudad en el Noroeste hispánico* (Lugo 1996), en premsa.

moltes d'altres, d'entre les quals ens hem quedat, per raons de proximitat geogràfica, amb dos municipis de la costa, el territori dels quals s'estendria més enllà de la serralada Litoral (*Iluronensium* o *Baetulonensium*), o bé amb dos nuclis de l'interior, bé sia *Lauronensium*, bé sia *Ausonensium*.

Pel que fa a d'altres *termini Augustales* trobats a Hispània, J.M. Abascal n'ha fet una recopilació recent dels quasi 40 de coneguts, que procedeixen del nord-oest i del nord de la Península i que pertanyen a les delimitacions dels *prata* dels campaments legionaris. També, però, hi ha *termini* que corresponen a comunitats civils, datables dintre del segle I d. de C.⁸

Aquesta reestructuració a gran escala sota el regnat d'August, amb delimitació dels territoris de les ciutats, té els seus paral·lels a d'altres zones de l'Imperi i, per exemple, a Dalmàcia la tasca fou encomanada a un dels homes de confiança de l'emperador, Dolabel·la⁹.

JACIMENTS ARQUEOLÒGICS A L'ENTORN DEL PUNT DE TROBADA DEL *TERMINUS AUGUSTALIS*¹⁰

Malgrat que no podem precisar el punt exacte de la ubicació originària del terme, és força significatiu fer una ullada als jaciments que tenim documentats als seus encontorns, molts dels quals ja foren enumerats l'any

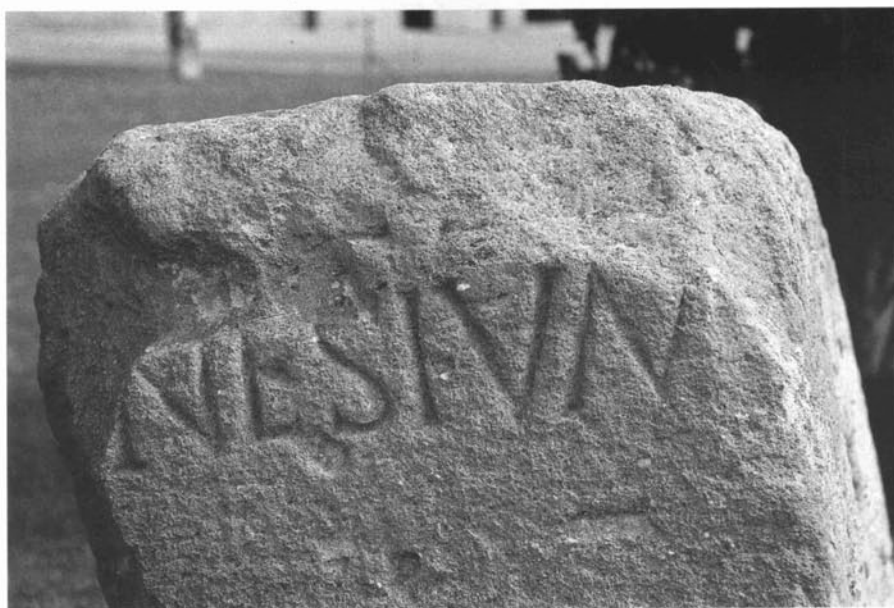

Figura 5. Cara lateral esquerra del bloc a amb l'especificació -NESIVM.

Figura 6. Cara superior del bloc a amb la caixa de grípia.
(Fotografies d'I. Rodà.)

8 J.M. ABASCAL: «Programas epigráficos augusteos en Hispania», *Anales de Arqueología Cordobesa* 7 (1996), p. 71-74.

9 Cf. THLL, vol. II, fasc. VI, Leipzig, 1977 (reimp.), cols. 1409-1410; BOJANOVSKY, I.: *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji* (*Dolabella systema viarum in provincia Romana Dalmatia*), *Djela XLVIII*, Centre d'Études Balkaniques t. 2, Sarajevo, 1947; J.J. WILKES: «Boundary Stones in Roman Dalmatia I. The Inscriptions», *Arheoloski Vestnik* 25 (1974), p. 258-274.

10 Agraïm la valuosa informació complementària que ens han fet arribar Montserrat Tenes i Lluís Vila; les dades han estat aplegades en el treball de documentació de la col·lecció arqueològica del Sr. Ignasi Cantarell, que actualment es troba en el Museu Municipal de Montmeló.

1969 per J. Estrada¹¹ i han estat objecte de catalogació per part de l'inventari del Servei d'Arqueologia de la Generalitat el 1983, amb una revisió efectuada el 1992¹². Si prenem com a base aquestes fonts d'informació, podem destacar els següents punts que conformen una circumferència de menys d'un quilòmetre de radi, que té com a centre el lloc aproximat de la troballa del *terminus Augustalis*; els descriurem segons la direcció de les agulles del rellotge (fig. 7).

Al mateix polígon Congost aparegueren sitges amb fragments de tegules i àmfores¹³. Dintre també del terme municipal de Montornès, a can Masferrer, s'han trobat restes ceràmiques romanes indeterminades i un paviment d'*opus signinum* situat sota la capella de Sant Jaume annexa a aquesta casa¹⁴. Molt interessant és el cas del turó de can Tacó, on s'han documentat estructures arquitectòniques: murs fets amb grans carreus de granit i paviments d'*opus signinum* amb tesselles de marbre, s'han recollit *tegulae*, ceràmica ibèrica pintada, com també de campaniana B¹⁵; s'ha suggerit que es podria tractar d'un lloc de guaita del segle II o I a. de C., atès que des d'aquest indret es domina visualment l'aiguabarreig del Congost i del Mogent, tot i que aquesta teoria no es pot demostrar si no es porta a terme una excavació arqueològica.

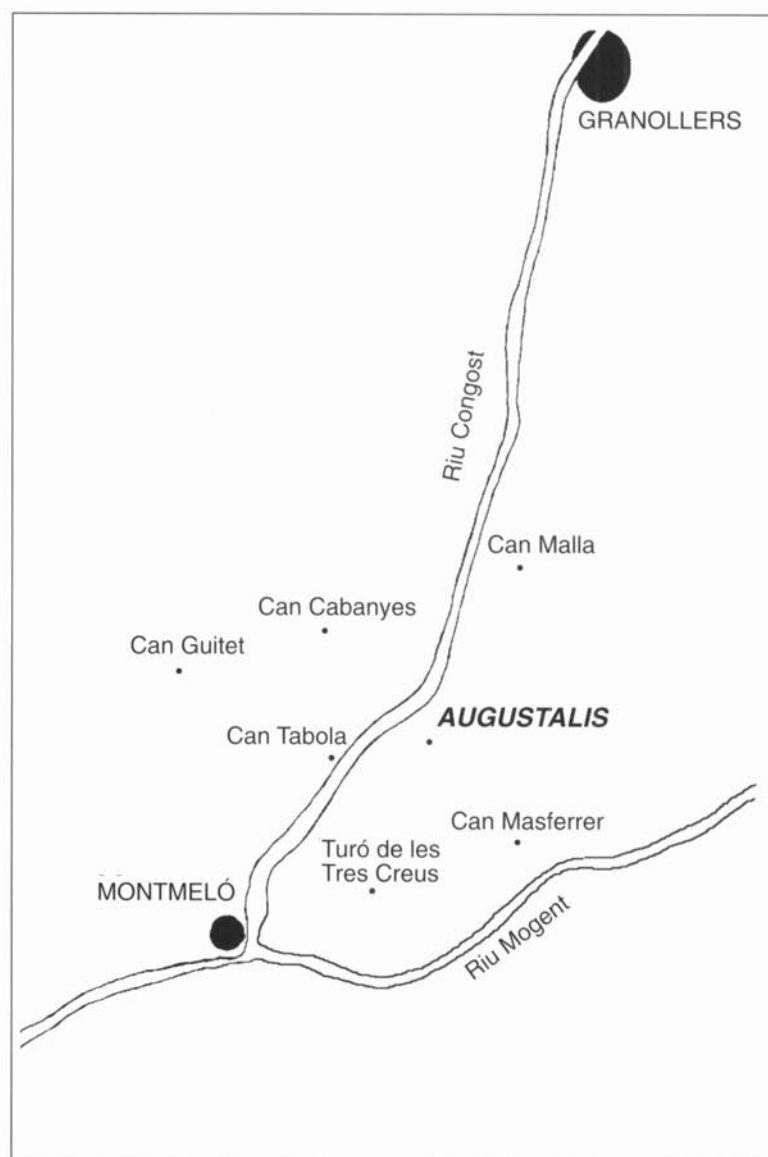

Figura 7. Situació dels jaciments al voltant del lloc de conservació del *terminus augustalis*.

11 J. ESTRADA, *Vías y poblamiento romanos en el territorio del área metropolitana de Barcelona*, Comisión de Urbanismo de Barcelona, Barcelona, 1969.

12 Les fitxes del 1983 foren realitzades per A. Bocario, U. Garcia i J. Pardo i la revisió del 1992 fou a càrrec de S. Gili, M. Tenas i U. Vila.

13 J. ESTRADA, *Vías y poblamiento...*, cit., núm 457, p. 52.

14 J. ESTRADA, *Vías y poblamiento...*, cit., núm. 455, p. 52.

15 J. BARBERÀ; A. PANYELLA: «Una estación ibero-romana en Montmeló (Barcelona)», *Estudios* 1 (Barcelona, 1950), p. 4-5; J. BARBERÀ; X. DUPRÉ: «Els laietans, assaig de síntesi», *Fonaments* 4 (1984), p. 58-59; J. ESTRADA, *Vías y poblamiento...*, op. cit., núm.452, p. 52.

Al terme de Montmeló¹⁶ podem destacar les troballes de can Mas-sot on s'han documentat paviments d'*opus signinum* i murs d'*opus incertum*, associats a ceràmica campaniana B, àmfora itàlica, *dolia*, *kalathoi*, teules i restes d'estucs¹⁷; a prop, i probablement relacionat amb el mateix jaciment, hi havia un camp de sitges al Secà de l'Advocada, on es van trobar ceràmica ibèrica, campaniana A, àmfores itàliques i Laietana 1¹⁸.

També a Montmeló, concretament a can Tabola, es varen localitzar l'any 1958 un total de set sitges; l'any 1988 es varen excavar unes altres quatre sitges, a l'interior d'una de les quals va aparèixer ceràmica feta a mà i amb torn, indústria lítica, sigil·lata hispànica i àmfora itàlica¹⁹. A can Guitet van aparèixer, amb motiu de la construcció del Circuit de Catalunya, dues sitges, a l'interior de les quals es varen trobar fragments de *tegulae* i *dolia*²⁰; i, finalment, a can Cabanyes es va localitzar una sitja, a l'interior de la qual hi havia ceràmica romana comuna, *dolia* i *tegulae*²¹.

A l'extrem meridional del terme de Granollers, es localitza el jaciment de can Malla (Palou) que sembla correspondre a una gran vil·la romanorepublicana i que sembla tenir un paper preponderant en l'organització de la zona; calen, però, més recerques sobre el terreny per arribar a precisar-ne l'àrea i les estructures. Els treballs arqueològics duts a terme l'any 1961, amb motiu de les obres d'eixamplament de la carretera BV-5003, varen permetre documentar dues sitges ibèriques datades entre els segles IV i II a. de C.²². El lloc és esmentat en un document de l'any 924 com a *Palatiolo*, la qual cosa constitueix un element més per tenir en compte la rellevància del jaciment²³.

Les troballes de can Massot, de can Tacó i de can Malla són molt importants puix que atesten l'existència de construccions de tipologia aparentment itàlica i de cronologia, pel que sembla, romanorepublicana. Aquests jaciments podrien paral·lelitzar-se amb les troballes de can Martí (Samalús) on es va documentar una vil·la amb paviments d'*opus*

signinum d'època romano-republicana; també podríem esmentar les restes de la vil·la romano-republicana de can Rossell (Llinars del Vallès) i les de cal Jardiner (Granollers)²⁴.

Les conclusions que ens permeten extreure les troballes abans esmentades apunten vers un moment de poblament rural força important que arrenca de la segona meitat del segle II a. de C. i el I a. de C.²⁵.

Respecte a l'adjudicació d'aquesta zona, d'explotació molt rendible, al territori d'una ciutat concreta, pensem que molt versemblantment, per la proximitat, hauria de pertànyer en bona part a *Baetulo* (Badalona), considerant la serralada Litoral com una unitat i establint els límits més enllà del vessant nord, al pla.

A més del que hem exposat en tractar del monument epigràfic, si ens atenim a les vies, tenim dos punts naturals de travessa de la serralada que menen al nord de *Baetulo*; l'un passa per la Conreria i Tiana i un altre de molt recte aprofita la riera de Vallro-

16 Hem d'agrair molt efusivament les informacions i la documentació que, amb una gran generositat, ens ha proporcionat puntualment l'alcalde de Montmeló, Sr. Manel Ramal i Mata.

17 Aquests materials han aparegut en el decurs del seguiment de les obres efectuades per I. Cantarell en el jardí de can Massot i en els carrers immediats, des de l'any 1959 ençà.

18 I. CANTARELL; J. ESTRADA: «La vil·la romanorepublicana de can Massot (Montmeló) i el seu camp de sitges», *De les estructures indígenes...*, cit., p. 137-142; J. ESTRADA, *Vias y poblamiento...*, op. cit., núm. 446-447, p. 51.

19 J. ESTRADA: *Vias y poblamiento...* op. cit., núm. 448, p. 51; L. VILA: *Lauro*, 3.

20 La intervenció arqueològica va ser efectuada per E. Sánchez, de l'empresa Arqueociència SCP.

21 J. ESTRADA: *Vias y poblamiento...*, núm. 449, p. 51.

22 Aquesta excavació fou efectuada per I. Cantarell. Els materials, conservats al Museu Municipal de Montmeló, consisteixen en ceràmica àtica de vernís negre, campaniana A i B, *kalathoi*, àmfores ibèriques, ceràmica grisa de la costa catalana i ceràmica feta a mà.

23 A. ARRIZABALAGA; J. PARDO; J. SADURNI: *El origen de Granollers i del Vallès Oriental*, Granollers 1984, p. 80, 91-92; J. ESTRADA, *Vias y poblamiento...*, op. cit., núm. 314, p. 43; id., *Granollers a l'antiguitat*, Granollers 1993, p. 66.

24 Per a Samalús, cf. X. AQUILUÉ; J. PARDO: «La vil·la romana de can Martí (Samalús, Vallès Oriental)», *Cypselà VIII* (1990), p. 87-100; per a can Rossell, cf. E. SÁNCHEZ, *Lauro* núm. 13; a la vil·la de cal Jardiner es va trobar un conjunt d'estructures d'un establiment rural de petites dimensions, datable entre la primera meitat del s. I a. de C., cf. M. MARTÍ; R. POU; X. CARLUS, 1997.

25 Cf. J. PARDO: «Transformació del paisatge i organització del poblament en l'època romana al Vallès Oriental», *Limes 0* (1990), p. 52-63.

manes i, per Alella, comunica amb la costa.

Es podria potser relacionar el nostre *terminus Augustalis* amb aquest darrer camí²⁶. A l'oest del terme de Montmeló, la documentació medieval testimonia el topònim de Perafita. La més antiga menció data de l'any 992; es tracta del *Memorial de rendes* que es conservava fins a la Guerra Civil al monestir de Sant Pere de les Puelles i del qual hi ha una còpia del segle XV a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona²⁷.

Tant, doncs, les notícies dels termes de Montmeló, de llarga tra-

dició històrica, la riquesa dels jaciments arqueològics al voltant del punt de troballa del *terminus Augustalis*, així com els vials antics, confegeixen un panorama ben suggerent en el qual sembla encaixar de manera lògica i natural aquest excepcional document epigràfic en un territori de bon rendiment agrícola i marcat per l'antic traçat vial, si bé no arran de la Via Augusta, que passava més al nord i no travessava ni el terme de Montornès ni el de Montmeló²⁸.

La identificació d'aquesta inscripció a la comarca del Vallès Oriental és, doncs, de gran in-

terès car es tracta del primer testimoni epigràfic que ens ajuda a conèixer una mica millor la distribució administrativa en un moment històric ben precís. Malauradament, la fragmentació del text no ens permet de treure tot el *suc* i la informació que contenia en el seu estat original, si bé podem afirmar que ens documenta per primera vegada un terme territorial romà a Catalunya, i constitueix, per tant, una dada per intentar interpretar millor la geografia política d'aquest sector de l'antiga *Hispania Citerior* en època augustea.

26 Hem de donar les gràcies aquí pels seus suggeriments al senyor Joan Francesc Clariana de la Secció Arqueològica del Museu Comarcal de Mataró i el Maresme, i també, de nou, a l'alcalde de Montmeló, senyor Manel Ramal i Mata.

27 AHCB, *Diversorum* XV-5, núm. 49. Cf. A. FERNÁNDEZ; A. PIÑERO; J. UMBERT: *Aproximació a la història de Montmeló, segles X al XII*, Montmeló 1994, p. 40-41. Cf. per a l'anàlisi del topònim Perafita, J. ESTRADA, «Perafita, un termenal ben documentat», *Revista del Vallès* (Nadal, 1981), que ubica el lloc a migdia de can Malla (Palou, avui Granollers). Cf. per a la documentació del segle XII, A. FERNÁNDEZ; J. UMBERT: «El sentit termenal de Montmeló», *Revista Portaveu* núm. 59 (Montmeló, 1984) que situa Perafita entre Palou, Montornès i Montmeló. Finalment, per a la recuperació el 1996 de la «pedra de Llinars» al peu del turó de can Tacó que servi de punt de referència d'ençà el segle XV, cf. M. RAMAL I MATA; J. BARBERÀ; I. CANTARELL: *Crònica de Montmeló* núm. 26 (agost 1996); la peça s'exhibeix ara a l'exposició «Camins i anys» del Museu Municipal de Montmeló.

28 *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: Via Domitia et Via Augusta* (Perpinyà 1989), DAF 61, Paris 1997, p. 118 i p. 121, fig. 73.